

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
The Leonard Davis Institute for International Relations
معهد ليونارد ديفيس للعلاقات الدولية

מיתווים
המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזורית

מי יכול לקדם שלום ישראלי-פלסטיני? תרומתם של שחקנים לקידום תהליכי שלום

נייר רביעי במסגרת הפרויקט המשותף
למכון מיתווים ומכון דיוויס ליחסים בינלאומיים

הדרך לשלום עוברת בכלא? תפקידם של אסירים ואסירים לשעבר בקידום שלום ישראלי-פלסטיני

אודי גולן*

אוקטובר 2022

תקציר

האסירים והאסירים לשעבר מהווים קבוצה משמעותית בציבור הפלסטיני, הן בשל גודלה (מאות אלפי אסירים פלסטינים עברו בבתי הכלא בישראל מאז 1967) והן בשל מעמדם של האסירים בחברה הפלסטינית. נייר מדיניות זה בוחן האם וכיצד יכולים אסירים ואסירים לשעבר פלסטינים לתרום לקידום שלום ישראלי-פלסטיני? המאמר דן בהיבטים התיאורטיים המציבים את האסירים במקום בו הם יכולים לתרום לקידום שלום, ומביא דוגמאות מהעולם בהן אסירים מילאו תפקיד חשוב בקידום או בניסיון לקידום שלום. על בסיס הרקע התיאורטי והדוגמאות מהעולם דן המאמר בתפקידם האפשרי של אסירים פלסטינים בקידום שלום. הוא מתאר את המורכבות והבעיות המשפטיות, מוסריות וביטחוניות הכרוכות בסוגיית האסירים, ומצביע על תהליכים חיוביים שהתרחשו דוגמת תהליך של התמתנות ומעבר לתמיכה בשלום שעברו חלק מהאסירים הפלסטינים בכלא, שהפכו בהמשך למנהיגים פלסטינים שוחרי שלום בולטים. המאמר מצביע על צעדים שניתן לקדם כדי למצות את תפקידם האפשרי החיובי של אסירים לקידום שלום, ובהם ביסוס וקיום שיח עם אסירים בכלא, שימוש בשחרור אסירים לחיזוק גורמים מתונים וקידום שלום, ולצד ענישה והרתעה כלפי האסירים, גם מדיניות של שיקום, דיאלוג ומניעה העשויה לתרום להפיכת חלק מהאסירים לשחקן שימלא תפקיד בקידום שלום.

א. מבוא

העיתונאי אוהד חמו, משקיף מנוסה על החברה הפלסטינית, כתב: "לא יהיה זה מוגזם להעריך כי אם בעתיד תימצא מנהיגות פלסטינית אמיצה שתסכים לחתור לפתרונו האמיתי של הסכסוך, שלא תחשוש מביקורת פנימית קשה, שתעז לבצע צעדים לא פופולאריים וויתורים כואבים – המנהיגים הללו יגיעו ממקום אחד – הם יהיו בוגרי בתי הכלא בישראל".¹

* ד"ר אודי גולן הוא פוסט דוקטורנט במרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית, אוניברסיטת חיפה. חוקר בתחומי מדיניות הביטחון של ישראל והסכסוך הישראלי-פלסטיני.
¹ חמו, א. (2020). "פני השטח". בן שמן: כתר, 128.

מחקר זה מבקש לנתח את התרומה הפוטנציאלית של האסירים הפלסטינים לתהליך השלום. לאחר סקירה תיאורטית והיסטורית קצרה בנושא תפקיד אסירים בתהליכי שלום, המחקר יתמקד באסירים הפלסטינים. יוצג רקע אודות האסירים ומעמדם בחברה הפלסטינית, יבחנו דוגמאות להתמתנות של אסירים בכלא והגורמים לה, סוגיית שחרור אסירים במשא ומתן, והכלא כזירה לדיאלוג, ויצוינו מקרים בולטים של אסירים לשעבר שמילאו תפקיד בתהליך השלום. לסיכום יציג המחקר את המסקנות לגבי הפוטנציאל של האסירים כשחקן בקידום שלום.

ב. ההיבט התיאורטי וההיסטורי: מעורבות אסירים בתהליכי שלום

מחקרים שונים הצביעו על התפקיד המרכזי שמילאו אסירים במאבקים לאומיים ובתהליכי שלום. עבור ארגוני טרור וגרילה האסירים הם לוחמים, הנציגים המובהקים והמובילים של המאבק הלאומי. תקופת המאסר בכלא שימשה כ"כור היתוך" לגיבוש לאומי וארגוני, הצמיחה מנהיגים חדשים או חיזקה את מעמדם של מנהיגים ותיקים. הכלא היווה עבור האסירים זירה להתנגדות ולהמשך המאבק מול המדינה, למשל באמצעות שביתות רעב. אך המציאות בכלא חייבה גם שיח בין האסירים לסוהרים ולרשויות המדינה כדי לנהל את חיי היומיום.² מבחינת המדינה הנאבקת מול טרור, האסירים הביטחוניים הם פושעים ו/או אויב. המאסר שלהם נועד לענישה והרתעה והמדיניות הרשמית היא ש"לא מדברים עם טרוריסטים".

אסטרטגים וחוקרים בריטיים פיתחו, על בסיס הניסיון של מלחמות השחרור עימן התמודדה בריטניה בארץ ישראל (פלשתינה), קניה, קפריסין, מלאיה (כיום מלזיה) ומאוחר יותר צפון אירלנד, גישה של לוחמה נגד חתרנות (Counterinsurgency) אשר ראתה בשבויים/אסירים בעיקר מקור למודיעין וכן יעד ללוחמה פסיכולוגית ולעידוד עריקה מהארגון. החוקר ון טנגן פייג' (Von Tangen Page) לא שלל גישות של ענישה, הרתעה ולוחמה נגד חתרנות כלפי אסירים, אם נעשה בהם שימוש נכון, אך טען שבשלב מסוים בסכסוך, אם לא מושג ניצחון, נדרש מעבר לגישה של בניית שלום. הוא ציין שלושה תפקידים לאסירים בתהליכי שלום: 1. האסירים כערוץ דיאלוג בין המדינה לארגון. 2. שחרור אסירים כסוגיה במשא ומתן לשלום. 3. האסירים כבעלי תפקיד בתהליכי פיוס.³

צפון אירלנד היא הדוגמה ההיסטורית הבולטת ביותר לתפקיד האסירים בקידום שלום. אסירים קתולים בכלא, חברי ארגון הצבא האירי הרפובליקני (IRA), פעלו כמכון חשיבה (Think Tank), בחנו את דרכו של הארגון והעלו רעיונות. ג'רי אדמס, לימים מנהיג המפלגה הלאומית שין פיין שהתפתחה כזרוע הפוליטית של הצבא האירי הרפובליקני, דיבר בכלא בשנות ה-70 על הצורך לראות במאבק המזוין כאמצעי שנועד לשרת מטרה פוליטית. לאחר שחרורו הובילו אדמס ומרטין מקגינס את הצבא האירי הרפובליקני באופן הדרגתי לתהליך שלום. אסירים ואסירים לשעבר קתולים ופרוטסטנטים סייעו לגייס תמיכה בתהליך השלום בשנות ה-90. מקגינס אף הורשה לבקר בכלא כדי לגייס תמיכה של אסירים קתוליים בהפסקת האש. נושא שחרור אסירים קתולים עורר התנגדות רבה להסכם בקרב הפרוטסטנטים. השרה הבריטית מולאם ביקרה בכלא כדי לגייס תמיכה אסירים פרוטסטנטים בתהליך השלום. לבסוף, כפי שנקבע בהסכם יום שישי הטוב ב-1998, שנתיים לאחר חתימת ההסכם שוחררו בהדרגה כל האסירים, הן קתולים והן פרוטסטנטים. המקרה של צפון אירלנד מדגים את חשיבות הטיפול בסוגיית האסירים כדי לסיים את הסכסוך, אך גם את המורכבות והרגישות שלה המחייבים התייחסות כוללת וזהירה.⁴

² Norman, J. M. (2021). "Negotiating detention: The radical pragmatism of prison-based resistance in protracted conflicts", *Security Dialogue*, 52 (1), 1-17.

³ Page, M. (1997). "Prisons and Low Intensity Conflict: The need for a peacebuilding approach", *The British criminology conferences: selected proceedings*, 2. Retrieved from: <http://britsoccrim.org>; Page, M. (1998). "Prisons Peace and Terrorism: penal policy in the reduction of political violence in Northern Ireland, Italy and the Spanish Basque Country 1968-1997". Macmillan Press Ltd.

⁴ להרס, ל. (קיץ 2016). "שחרור אסירים צדק ופיוס: בין צפון אירלנד לישראל-פלסטין". פוליטיקה, חוברת 25, 10-17; AbuZayyd Z. (2017). "Lessons to Be Learned from the Irish Peace Process: A Palestinian Perspective". *Palestine-Israel Journal*, 22 (1); BBC News. "1998: Sin Fein Backs Peace Deal". *BBC News: On This Date*. Retrieved from: <http://news.bbc.co.uk/onthistoday>; Morrison, J. F. (2014). "A time to think, a time to talk: Irish Republican

תחום מחקר נוסף שהחל להתפתח בשנים האחרונות, לא רק בהקשר של תהליכי שלום, עוסק בהקצנה (Radicalization) והתמתנות (De-radicalization) של טרוריסטים בכלא. ממצאי המחקרים בנושא אינם חד-משמעיים ויש פערים רבים. אין מספיק הערכות של תוכניות התמתנות, יש אסירים הנוטשים את הטרור מבלי שהשתתפו בתוכנית התמתנות ומנגד אסירים העוברים הקצנה בכלא, למשל בהשפעת מנהיגים כריזמטיים.⁵

ערב הסעודית דיווחה על התמתנות של אלפי טרוריסטים אסלאמיים אשר הוצג להם פירוש מתון יותר של האסלאם, אך עדיין כ-10-20 אחוזים מהם חזרו לכלא.⁶ מחקר מקיף בחן מקרה מוצלח של התמתנות ושחרור אסירים מארגון הנמרים הטמילים בסרי-לנקה. במסגרת התכנית, האסירים בודדו מהגרעין הקשה של אנשי הארגון ועברו תהליך של שיקום והתפתחות אישית. אם כי השחרור בוצע לאחר שהארגון הובס בשנת 2009 והעימות שכך באותה עת, מה שהשפיע ודאי על האסירים.⁷ תהליך ההתמתנות תלוי מאוד בהקשר ובתנאים, תכנית התמתנות שהצליחה במדינה אחת לא בהכרח תתאים למדינה אחרת ולסכסוך אחר, אך יש חשיבות ללמוד מהצלחות ומכישלונות במקומות שונים.

לאורך ההיסטוריה היו מקרים רבים של מנהיגי ארגוני טרור וגרילה שישבו בכלא ולאחר מכן נוהל עימם משא ומתן. דוגמה אחת היא המקרה של עבדאללה אוצ'לאן, מנהיג המחתרת הכורדית (PKK), שנעצר בשנת 1999 וכלוא מאז בכלא באי אימרלי. ב-2013 נפגש ראש המודיעין התורכי עם אוצ'לאן בכלא וניהל עימו משא ומתן. בנובמבר 2012 הייתה שביתת רעב של אסירים כורדים, בהוראת אוצ'לאן השביתה הסתיימה. במרץ 2013 נאספו כמיליון כורדים בדיארבקר והוקרא להם מכתב ששלח אוצ'לאן מהכלא ובו קריאה להפסיק את המאבק המזוין ולעבור למאבק פוליטי. המחתרת הכורדית הכריזה על הפסקת אש. אולם המשא ומתן נכשל וב-2015 חודש העימות.⁸ אוצ'לאן היה המנהיג היחיד והבלתי מעורער של המחתרת הכורדית. דוגמה היסטורית נוספת היא נלסון מנדלה, שלאחר 27 שנה בכלא, שוחרר, נוהל איתו משא ומתן, והוא נבחר לנשיא דרום אפריקה. השאלה, הרלוונטית גם בהקשר הפלסטיני, האם וכיצד מנהיג יכול לשמור על מעמדו וסמכותו כלפי הארגון גם לאחר שנים בכלא?

הדוגמאות ההיסטוריות שהובאו בקצרה בסקירה מציגות מספר אפשרויות לתרומה ולתפקיד של אסירים בתהליכי שלום: התמתנות של אסירים בכלא, דיאלוג עם מנהיגים כלואים, אסירים משוחררים שמילאו תפקיד במשא ומתן ובגיוס תמיכה ציבורית בהסכם, ושחרור אסירים כתמריץ לשלום. אך חשוב גם להבין את מגבלות האסירים כשחקן. למדינה יש תפקיד מרכזי כמאפשרת פעילות אסירים לקידום שלום, ודאי כשהם בכלא. לחילופין המדינה יכולה להטיל וטו על השתתפות אסירים ואסירים לשעבר במשא ומתן ולנטרל אותם כשחקן או להשפיע על הפיכתם לגורם שלילי בתהליך (Spoiler).⁹ מנגד פעילות האסירים ושילובם בתהליך שלום צפויה לעורר התנגדות ציבורית ופוליטית מצד הקהילה של נפגעי הטרור. לסיכום, כדי שמהלכים מתוך הכלא יהיו בעלי השפעה יש חשיבות רבה לעיתוי, להתאמתם לתהליכים המתרחשים מחוץ לכלא ולשלב בו נמצא הסכסוך.

prisoners in the Northern Irish Peace Process". *Prisons, Terrorism and Extremism*. Routledge, 2014, 75-85;

Mullin, J. (1998), "Mowlam visits the Maze". *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com>

⁵ Slike, A. and Veldhuis, T. (2017). "Countering Violent Extremism in Prisons: A Review of Key Recent Research and Critical Research Gaps". *Perspectives on Terrorism*, 11 (5), 2-11.

⁶ Stern, J. (2010). "Mind over martyr: How to deradicalize Islamist extremists". *Foreign Affairs*, 89 (1), 95-108.

⁷ Slike, A. and Veldhuis, T. (2017). "Countering Violent Extremism in Prisons: A Review of Key Recent Research and Critical Research Gaps". *Perspectives on Terrorism*, 11 (5), 5-7.

⁸ Traynor, I. and Letsch, C. (March 2013). "Locked in a fateful embrace: Turkey's PM and his Kurdish prisoner". *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com>; Savran, A. (2020). "The Peace Process between Turkey and the Kurdistan Workers Party, 2009-2015". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22 (6), 777-792.

ג. האסירים הפלסטינים ותהליך השלום בין ישראל והפלסטינים

1. מעמד האסירים הביטחוניים בחברה הפלסטינית

מאז 1967 נכלאו מאות אלפי פלסטינים בבתי כלא ישראלים בשל עבירות ביטחוניות, לפי נתונים פלסטיניים, 700 אלף איש המהווים כ-40 אחוזים מהגברים הפלסטינים. בשנות השיא של האינתיפאדה הראשונה הגיע מספר האסירים לכ-13,000 איש.¹⁰ לאסירים מקום מרכזי באתוס הלאומי הפלסטיני, הם נתפסים כחיילים וכגיבורים, כמי שנאבקו בישראל והקריבו למען המטרה. ה-17 באפריל נקבע כ"יום האסיר הפלסטיני" המצוין מדי שנה כהוקרה של החברה לאסירים באמצעות הפגנות, שיעורים בבתי הספר ועוד.¹¹ שחרור האסירים הוא חלק מדרישות היסוד (הת'ואבת) הפלסטיניות במשא ומתן. לפי חוק שחוקק ברשות הפלסטינית בשנת 2004: "אסור לרשות הלאומית לחתום או להשתתף בחתימה על הסכם שלום לפתרון הבעיה הפלסטינית ללא שחרור כל האסירים".¹²

בעקבות האינתיפאדה השנייה והמלחמות בעזה החברה הפלסטינית עייפה, עוסקת בהישרדות ופחות מגויסת. לטענת מספר משקיפים, אחד הביטויים לכך היה ירידה בחשיבות סוגיית האסירים ובמעמד האסירים המשוחררים בציבור הפלסטיני.¹³ אך אירועים מהעשור האחרון שבים ומעלים את מרכזיות סוגיית האסירים בסדר היום הפלסטיני.

הרשות הפלסטינית משלמת לאסירים משכורת שחלקה מגיע למשפחתם. התקציב לכך מ-2013 היה כ-400 מיליון שקלים. החל מ-2014 העלתה ממשלת נתניהו את התשלום לאסירים כביטוי לתמיכת הרשות הפלסטינית בטרור ולחצה להפסיקו. ב-2018 העבירה ישראל חוק לפיו הסכום שהרשות הפלסטינית משלמת לאסירים יקוזז מהעברות כספיים שישראל גובה עבור הפלסטינים בהתאם להסכם פריז (1994). כאשר הועלה נושא התשלום לאסירים בשיחה בין הנשיא טראמפ לאבו מאזן סרב האחרון להפסיק את התשלומים. הרשות הפלסטינית שלא יכלה לפגוע באתוס האסירים, ניסתה לתמרן ולבחון חלופות כהעסקת אסירים משוחררים ותשלום לפי מצב משפחת האסיר. ישראל, מחשש להיחלשות הרשות הפלסטינית שתפגע באינטרס הישראלי, פרסה את הקיזוז ל-12 חודשים והעניקה הלוואה לרשות הפלסטינית.¹⁴

¹⁰ מספר האסירים מאז 1967 מתבסס על דיווח משרד האסירים הפלסטינים. יתכן שהוא מופרז. על כל פנים מדובר במאות אלפי אסירים. ראה: שקד, ר. (2018). "מאחורי הכאפיה הסכסוך מנקודת המבט הפלסטינית". ראשון לציון: משכל, 236-237. המונח אסירים במאמר זה מתייחס רק לאסירים ביטחוניים, מעמדם של פליטים בציבור הפלסטיני שונה.
¹¹ שקד, ר. (2018). "מאחורי הכאפיה הסכסוך מנקודת המבט הפלסטינית". ראשון לציון: משכל, 236-237. המונח אסירים במאמר זה מתייחס רק לאסירים ביטחוניים, מעמדם של פליטים בציבור הפלסטיני שונה; גולדברג ז"ל הייתה נצ"מ בשב"ס. גולדברג, א. (2008). "אסירים ביטחוניים: הדינאמיקה בין האסירים לבין החברה הפלסטינית והקשר לסוגיית הביטחון הלאומי". המכללה לביטחון לאומי; Maya Rosenfeld, "The Centrality of the Prisoners Movement to the Palestinian Struggle against the Israeli Occupation: A Historical Perspective", in Abeer Baker and Anat Matar (Eds.), Threat Political Prisoners in Israel (London: Pluto Press, 2011), pp.3-24.

¹² שקד, ר. (2018). "מאחורי הכאפיה הסכסוך מנקודת המבט הפלסטינית". ראשון לציון: משכל, 236-237.

¹³ חמו, א. (2020). "פני השטח". בן שמן: כתר, 103-104, 108-109; גולדברג, א. (2008). "אסירים ביטחוניים: הדינאמיקה בין האסירים לבין החברה הפלסטינית והקשר לסוגיית הביטחון הלאומי". המכללה לביטחון לאומי, 59-51; בכר, ע. (2016). "אסירים פלסטינים בין הקהילה לפרט – מבט מבפנים". מעשי משפט, כרך ח, 103-106.

¹⁴ דגוני, ר. (24 במאי 2017). "טראמפ: אבו מאזן סרב להפסיק תשלומים למשפחות אסירים". גלובס. אוחר מתוך: <https://www.globes.co.il>; ברגר, ג. ובר שלום, א. (24 באוגוסט 2017). "אבו מאזן במסר לארה"ב: אשלם למשפחות האסירים והשהידים עד יומי האחרון". כאן. אוחר מתוך: <https://www.kan.org.il>; מנדל, י. (2018). "כשהרשות תפסיק לשלם לאסירים". הפורום לחשיבה אזונית; רביד, ב. (13 ביולי 2021). "יוכוח בקבינט: גנץ, מיכאלי והורוביץ הסתייגו מעיתוי הקפאת כספי המיסים הפלסטיניים". וואלה. אוחר מתוך: <https://news.walla.co.il>; מרכז המידע למודיעין ולטרור (2020). "הרשות הפלסטינית מחפשת דרכים יצירתיות להמשיך להעביר תשלומים למחבלים אסירים ולבני משפחות של שהידים תוך עקיפת ההתנגדות הישראלית". המרכז למורשת מודיעין; קופרווסר, י. (אוגוסט 2022). "הרש"פ וישראל מחפשות את הדרך לעקוף את התשלומים למחבלים". המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה; Kuperwasser, Y. (2016). "Incentivizing Terrorism: Palestinian Authority Allocations to Terrorists and Their Families". Jerusalem Center for Public Affairs.

האסירים ממלאים תפקיד גם בפוליטיקה הפנים פלסטינית. באפריל 2021 לקראת הבחירות שהוכרזו ברשות הפלסטינית, קיבל אבו מאזן איגרת מאסירי פתח שביקשו לדחות את הבחירות. זה היה ניסיון של אבו מאזן להשתמש באסירים כדי לקבל תמיכה בצעד לא פופולרי כדחייה, ולמעשה ביטול, של הבחירות.¹⁵

גם גורמים פלסטיניים לא ממשלתיים פעילים בסוגיית האסירים. מסמך של מכון הייעוץ הפלסטיני מסאראת משנת 2016 הציע לגבש מדיניות לאומית סביב סוגיית האסירים אשר תסייע להתגבר על הפיצול בין פתח לחמאס. המסמך העלה מספר חלופות למדיניות: 1. עסקאות חילופי אסירים בעקבות חטיפה 2. משא ומתן לשלום. 3. קמפיין, הן פנימי בשטחים והן בינלאומי, לשחרור האסירים. אולם כותבי המסמך הודו שהפיצול הפנים פלסטיני פגע בסוגיית האסירים.¹⁶

לסיכום, נראה כי גם אם בתקופות מסוימות חלה ירידה מסוימת בעיסוק בסוגיה, האסירים עדיין מהווים גורם סמלי חשוב בחברה הפלסטינית, כאשר במקביל הם משמשים ככלי במאבקים הפנים פלסטיניים בין פתח לחמאס.

2. הפלסטינים בבתי הכלא הישראליים: התמתנות או הקצנה

מאות אלפי פלסטינים היו אסירים בישראל, וקשה לקבוע הכללות לגבי העמדות והמאפיינים של אוכלוסייה כה גדולה, אך ניתן לומר שהאסירים מהווים תת-קבוצה של הפלסטינים שקיימו מגע ממושך עם ישראל והושפעו מכך. רבים מהאסירים הגיעו לכלא כצעירים ללא השכלה. הכלא היווה "בית ספר" בו קיבלו חינוך פוליטי ולמדו את ההיסטוריה של ארגונם ושל המאבק הפלסטיני.¹⁷ אולם האסירים גם נחשפו בכלא לחברה הישראלית בדרכים שונות: לימוד עברית, קריאת עיתונים וספרים על ישראל, צפייה בערוצי טלוויזיה ישראלים, לימודים אקדמיים, החל משנות ה-90 התאפשר לאסירים ללמוד באוניברסיטה הפתוחה, וקשר עם סוהרים.¹⁸ כמו כן, האסירים קיימו ביניהם דיונים בסוגיות פוליטיות ואימצו הליכים של בחירות ודמוקרטיה פנימית, נבחרו "דוברים" של האסירים שהיו אחראים למגעים מול רשויות הכלא. הישאם עבד אל-ראזק, תושב עזה, וכרים יונס, ערבי ישראלי שהורשע ברצח חייל, כתבו בכלא ספרים שביקרו את פתח. יונס קרא בספרו משנת 1990 להנהגה הפלסטינית לשנות תפיסה כלפי ישראל. כאשר אנשי פתח בכלא זימנו את יונס לחקירה בגלל עמדותיו החריגות הוא טען שכיוון שנלחם בישראלים ונשפט למאסר עולם אין להם זכות להכריז עליו משתף פעולה עם האויב. ספרו הופץ בכלא ועורר דיון בין האסירים.¹⁹

לפי עדויות של אסירים כלואים ומשחררים, מתקופות שונות, הישיבה בכלא תרמה להתמתנות ותמיכה בשלום.²⁰ מספר בכירים בשירות בתי הסוהר (להלן שב"ס) טענו שלימודים וחשיפה למידע עשויים להשפיע על אסירים ולמנוע חזרה לטרור. אולם בעקבות ביקורת ציבורית, החליטה ב-2011 ממשלת ישראל למנוע השתתפות אסירים בלימודים אקדמיים.²¹

¹⁵ שרגאי, נ. (22 באפריל 2021). "כשמדובר בחמאס, החלום הדמוקרטי הופך במהירות לאשליה". *ישראל היום*. אוחזר מתוך: <https://www.israelhayom.co.il>

¹⁶ "נחו סיאסה וטניה לתפעיל קדית אלאסרא וטלאק סראחהם". (9 תשרין אלטאני 2016). אלמרכז אלפלסטיני לאבחאת אלסיאסאת ואלדראסאת אלאסטרטגיה – מסאראת.

¹⁷ מילשטיין, מ. (2004). "בין מהפכה ומדינה: הפתח והרשות הפלסטינית". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב מרכז משה דיין ללימודי המזה"ת, 33-37, 57-58, 116. אודות חינוך האסירים בכלא ראה: אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 35-45; Rosenfeld, 3-8.

אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 35-69, 94, 170-176; מאי, נ. (ספטמבר 2015). "ספריות האסירים הביטחוניים בישראל". *מידעת*, גיליון 11.

¹⁹ אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 35-45; בכר, ע. (2016). "אסירים פלסטינים בין הקהילה לפרט – מבט מבפנים". *מעשי משפט*, כרך ח; בריינר, י. (2019, 25 בינואר). "מזלזלים בעונש מוות ומדברים פוליטיקה ישראלית". *הארץ*. אוחזר מתוך: <https://www.haaretz.co.il>; חמו, א. (2020). "פני השטח". בן שמן: כתר, 119-122; יהושע, ש. (פברואר 2009). "מאפייני אישיות של מנהיגי טרור בכלא". *צוהר לבית הסוהר*, גיליון 12, 104-115.

²⁰ אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 35-70; חמו, א. (2020). "פני השטח". בן שמן: כתר, 119-128; ברגר, ג. (פברואר 2018). "אחרי הסורים", כאן חדשות; "In prison I understood Israelis wants: peace, says released Palestinian murderer". *Ynet News*. Retrieved from: <https://www.ynetnews.com>

²¹ גונדר משה אוחיון כתב מאמר בנושא השפעת חינוך על אסירים ביטחוניים. למרות שהממצאים לא היו חד משמעיים הוא תמך בכך. Ohayon, M. (2016). "Higher education changing reality of Palestinian security prisoners in Israel. *The*

יש כמובן גם אסירים שהקצינו בכלא או שעמדותיהם לא השתנו. חלקם ניצלו את לימוד העברית והכרת ישראל לצורך המשך המאבק מולה לאחר השחרור, למשל בכירי חמאס יחיא סינואר וצאלח אלעארורי.²² אין מספיק נתונים אודות מספר האסירים שהתמתנו בכלא לעומת אלה שהקצינו (ראה בהמשך לגבי הנתונים אודות חזרת אסירים לכלא). יש חשיבות רבה לשיוך הארגוני. שב"ס אפשר לאסירים מידה רבה של ניהול עצמי, הם משובצים בתאים לפי ארגוניהם וממשיכים למלא תפקידים בארגון. הם גם נתונים לפיקוח של נציגי הארגון בכלא במטרה למנוע שיתוף פעולה עם ישראל. לפי סקירת מודיעין שב"ס מ-2003: "עם חתימת הסכמי אוסלו חל שינוי בגישתם הכללית של האסירים הביטחוניים בבתי הכלא. אסירי הפת"ח ותומכי השלום נקטו מדיניות מתונה וקיימו הדברות עם הנהלת בתי הסוהר, בעוד החמאס ממשיך במדיניות קיצונית במאבק".²³ זוהי עדות להשפעת האירועים מחוץ לכלא על האסירים. התמתנות אסירים מושפעת גם מגורמים אינדיבידואליים כגיל האסיר, אורך המאסר ועוד.²⁴

האם תיתכן התמתנות של אסירי חמאס? חמו כתב על דיון פנימי של אנשי חמאס בגדה, אסירים לשעבר, שבו הובעו עמדות פרגמטיות החורגות מהאידיאולוגיה של הארגון, ביקורת על התועלת שבפיגועים, הכרה בקשר היהודי לישראל. עמדות שהושפעו מקריאה ודיונים בכלא. אך אותם אנשי חמאס אינם מוכנים כיום להביע עמדות אלה בגלוי.²⁵

3. סוגיית האסירים במשא ומתן בין ישראל ואש"ף

ישראל שחררה כ-9300 אסירים בהסכמי הביניים עם אש"ף מאז 1994, המהווים את רוב האסירים שנעצרו לפני תהליך אוסלו. כמו כן שחררה ישראל אסירים כמחוות לרשות הפלסטינית אחרי 2003 ובמסגרת מאמצי חידוש המשא ומתן ב-2013. שחרורים אלו בוצעו כצעד בונה אמון שנועד לחזק את התמיכה בשלום וברשות הפלסטינית.²⁶ בפועל, לצד השפעה חיובית התעוררו גם בעיות ומחלוקות. האסירים אינם רק קלף מיקוח בידי הנושאים ונותנים או גורם פסיבי. הם מפעילים לחץ מהכלא, באמצעות משפחותיהם ובעזרת אסירים לשעבר בעמדות בכירות המחויבים לשחרור חבריהם. לפי מחמד דחלאן, במאי 1993, כאשר הוא שהה בתוניס והחלה להתגבש אפשרות של הסכם עם ישראל פנו אליו מהנהגת אש"ף כדי לבדוק האם יתמוך בהסכם ובהפסקת הפיגועים, דחלאן שאל האם ישוחררו האסירים? והאם הוא יוכל לחזור לעזה? כתנאים לתמיכתו בהסכם. הוא ארגן שיחת טלפון בין אבו מאזן לקבוצת אסירים לשעבר, ביניהם סופיאן אבו זידה, איהאב אל-אשכר וסמי אבו סמהאדנה בעזה, אבו מאזן הבטיח להם שהאסירים ישוחררו.²⁷

בהסכם וואי 1998 סוכם על שחרור 750 אסירים, אך רוב האסירים שישראל שחררה היו פליליים ורק כ-200 היו אסירים ביטחוניים. כתוצאה מכך פרצה "אינתיפאדת האסירים", הפרות סדר של פלסטינים שהתעמתו עם כוחות הרשות הפלסטינית, איומים והתקפה על ביתו של אבו מאזן בעזה שעבר לגדה המערבית ונזקק לאבטחה. נוצר גם עימות בתוך הצמרת הפלסטינית. לפי שר, דחלאן וחסן עצפור התעמתו עם אבו מאזן וטענו

398-404, 12 (22), "European Proceeding of Social and Behavioural Science"; חדשות 2 (2014, 26 ביוני). "האם

אפשר למנוע מאסירים ביטחוניים לחזור לטרור?", N12. אוחר מתוך: <https://www.mako.co.il>.

²² חוגי, ג'. (28 במאי 2021). "פענחו את הדנ"א: הסיבות שארגוני הטרור דוחקים את קווי הגבול של ישראל". מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>; חמו, א. (2020). "פני השטח". בן שמן: כתר, 92-96;

²³ יהושע, ש. (פברואר 2009). "מאפייני אישיות של מנהיגי טרור בכלא". צוהר לבית הסוהר, גיליון 12, 104-106; סקירת מודיעין שב"ס 2003 מצוטטת אצל: גולדברג, א. (2008). "אסירים ביטחוניים: הדינאמיקה בין האסירים לבין החברה הפלסטינית והקשר לסוגיית הביטחון הלאומי". המכללה לביטחון לאומי, 3; בריינר, י. (2021, 12 בספטמבר). "קיצוניים ונועזים: שב"ס מתקשה לשלוט על אסירי הג'יהאד". הארץ. אוחר מתוך: <https://www.haaretz.co.il>.

²⁴ למחקר בנושא ראה: Hasisi, B., Carmel, T., Weisburd D., and Wolfowicz, M. (2020). "Crime and Terror: Examining Criminal Risk Factors for Terrorist Recidivism". *Journal of Quantitative Criminology*, 36, 449-472.

²⁵ חמו, א. (2020). "פני השטח". בן שמן: כתר, 102-78.

²⁶ לסקירה אודות שחרור אסירים במסגרת המו"מ ראה: להרס, ל. (קיץ 2016). "שחרור אסירים צדק ופיוס: בין צפון אירלנד לישראל-פלסטין". פוליטיקה, חוברת 25, 15-21; 1-17. Rosenfeld, 25.

²⁷ אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 89-90.

כלפיו "מכרת את האסירים, סחרת בדם אחינו". למעשה, ערפאת היה זה שוויתר בנושא האסירים. אך נראה שהיה נוח יותר לזהות את אבו מאזן עם הוויתור.²⁸

בפסגת קמפ דייויד 2000 ובתהליך אנאפוליס 2007-2008 הסכימה ישראל לשחרר אסירים לאחר חתימת הסכם קבע.²⁹ לטענת הסוקר חליל שקאקי, שחרור אסירים עשוי לחזק את התמיכה הפלסטינית בפתרון שתי המדינות הנמצאת בשפל.³⁰

הקושי להפוך את שחרור האסירים למנוף לקידום שלום, למרות ששחררו אלפי אסירים, נבע מפערי תפיסות וציפיות, חוסר אמון ואולי גם עבודת הכנה לקויה. ישראל קבעה קריטריונים לשחרור לפיהם לא תשחרר אסירים "עם דם על הידיים", כלומר שהורשעו ברצח, וגם לא אסירים ערבים אזרחי ישראל ומזרח ירושלים. ב-2007 טען קדורה פארס, אסיר לשעבר ולאחר מכן שר ברשות הפלסטינית, שישראל משחררת אסירים על סף שחרור או אסירים פליליים "שאינן בשחרורם שום משמעות לאומית פלסטינית" ושמדיניות ישראל בסוגיית האסירים מחלישה את אבו מאזן ומחזקת את חמאס.³¹

מאז עסקת ג'בריל 1985, אז שוחררו 1187 מחבלים פלסטינים תמורת שלושה חטופים ישראלים, זיהו ארגוני הטרור את סוגיית השבויים והחטופים כנקודת תורפה של ישראל והצליחו להביא לשחרור אלפי אסירים פלסטינים בעסקאות שבויים. לאחר הסכמי אוסלו פעלה הרשות הפלסטינית לשחרר אסירים במשא ומתן עם ישראל, בעוד שחמאס המשיך בניסיונות לחטוף חיילים ואזרחים. עסקת שליט בשנת 2011 במסגרתה שחררה ישראל 1027 אסירים פלסטינים תמורת החזרת החייל החטוף גלעד שליט אכן חיזקה את חמאס בציבור הפלסטיני וגם את טענתו לפיה חטיפת חיילים ולא תהליך שלום היא שמביאה לשחרור אסירים משמעותיים. בשיח הציבורי הישראלי לא תמיד עושים אבחנה בין שחרור אסירים במסגרת משא ומתן העשוי לחזק את הגורמים המתונים לשחרור אסירים בעקבות חטיפת חיילים או אזרחים.³²

קיימים נתונים סותרים וחלקיים לגבי אסירים משוחררים שחזרו לטרור. לפי מחקר של כרמל ושותפיו המתבסס על נתוני שב"ס לגבי 26,630 אסירים ביטחוניים בשנים 2004-2017, 17.3 אחוזים מהאסירים ששוחררו חזרו לכלא כעבור חמש שנים. מחקר קודם של חסיסי ושותפיו שהתמקד רק ב-1414 אסירים ביטחוניים מירושלים באותה תקופה, הראה שכ-60 אחוזים חזרו לכלא. גורם חשוב להבדל המשמעותי בנתונים הוא כנראה העובדה שלאסירים משוחררים תושבי שטחי הרשות הפלסטינית יש אפשרויות שיקום ותעסוקה, למשל במוסדות הרשות הפלסטינית, בעוד שלאסירים משוחררים תושבי ירושלים תחת שלטון ישראל אין.³³ לפי גולדברג שהסתמכה על נתוני שב"ס משנת 2008, 35 אחוזים מהאסירים המשוחררים חזרו לכלא, כ-80 אחוזים מהם אסירי חמאס והג'יהאד האסלאמי. לטענת שרגאי, מהסכם אוסלו עד 1999 שוחררו 7000

²⁸ אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 69-70, 89-90; להרס, ל. (קיץ 2016). "שחרור אסירים צדק ופיוס: בין צפון אירלנד לישראל-פלסטין". פוליטיקה, חוברת 25, 17-18; מילשטיין, מ. (2004). "בין מהפכה ומדינה: הפתח והרשות הפלסטינית". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב מרכז משה דיין ללימודי המזה"ת, 68, 92-93; שר, ג. (2001). "במרחק נגיעה". תל אביב: משכל, 39-38.

²⁹ שר, ג. (2001). "במרחק נגיעה". תל אביב: משכל, 99-100; צנעני, ע. (2015). "תהליך אנאפוליס (2007-2008)" נווה מדבר' או 'פאטה מורגנה". תל אביב: מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום ומולד, 40, 143.

³⁰ Gill I. and Kukhun, R. (21 June 2020). "Interview with Dr Khalil Shikaki". *Les Cles du Moyen-Orient*.

³¹ שר, ג. (2001). "במרחק נגיעה". תל אביב: משכל, 45-57, 91; תיבון, א. (13 ביוני 2007). "14 שנים בכלא הישראלי מלמדות אותך משהו". וואלה. אוחר מתוך: <https://news.walla.co.il>; אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 70-69.

³² ברגמן, ר. (2009). "מדינת ישראל תעשה הכל". אור יהודה: כנרת זמורה ביתן; יששכרוף, א. (9 באוקטובר 2021). "עשור לעיסקת שליט: כיצד היא השפיעה עלינו ועל האזור מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>.

³³ Carmel, T., Wolfowicz, M., Hasisi, B., & Weisburd, D. (2020). "Terrorist recidivism in Israel: Rates, patterns and risk factors". *Understanding recruitment to organized crime and terrorism*, 85-104. Springer, Cham; Weisburd, D., Savona, E. U., Hasisi, B., & Calderoni, F. (Eds.). (2020). "Understanding recruitment to organized crime and terrorism". Berlin: Springer, 85-104; Hasisi, B., Carmel, T., Weisburd, D., and Wolfowicz, M. (2020). "Crime and terror: Examining criminal risk factors for terrorist recidivism". *Journal of Quantitative Criminology*, 36 (3), 449-472.

אסירים, כמחציתם חזרו לטרור באינתיפאדה השנייה.³⁴ מנתונים אלה עולה שיש חשיבות רבה לעיתוי ולהקשר של השחרור וכן למציאות אליה משתחררים האסירים.

4. הכלא כערֹץ לדיאלוג

השהות במאסר יוצרת הזדמנות לשני הצדדים, ישראל והפלסטינים, לקיים שיח שכנראה לא היה אפשרי מחוץ לכלא, כולל עם גורמים קיצוניים. איסמעיל הניה, בכיר חמאס, טען ב-2005 שאין מגעים בין חמאס לישראל, אך קצינים ישראלים מדברים עם בכירי חמאס בכלא. המערכת הישראלית ניהלה לא פעם דיאלוג דיסקרטי עם אסירים בכלא ואפשרה קשר שלהם עם גורמים בחוץ כדי לקדם מהלכים כמשא ומתן לשחרור שבויים, הפסקת אש, או העברת מסרים לארגון. דוד חכם, בכיר במנהל האזרחי, ניהל בכלא שיח עם מנהיג חמאס השיח יאסין הן על רקע משברים (חטיפות טולדנו ב-1992 ווקסמן ב-1994), והן כדי לברר את עמדותיו, למשל בנושא בחירות בשטחים. הוא שוחח בכלא גם עם מנהיג הג'יהאד האסלאמי פתחי שקאקי.³⁵

מקרה בולט של אסיר כלוא עימו נוהל דיאלוג הוא מרואן ברגותי. ברגותי נעצר כשהיה בן 19 בשנת 1978 באשמת חברות בחוליות פתח ונכלא לחמש שנים. לאחר שחרורו למד באוניברסיטה והיה פעיל פתח בולט. ב-1987 גורש מהשטחים וב-1994 בעקבות הסכמי אוסלו חזר. באותה תקופה השתתף במפגשים עם פעילי שלום ישראלים. עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000 מילא בה ברגותי תפקיד מרכזי כמנהיג התנזים. הוא נעצר על ידי ישראל, הורשע ב-2004 ונדון לחמישה מאסרי עולם ו-40 שנות מאסר על רצח ומעורבות בטרור. ברגותי מוזכר כאחד המנהיגים העתידיים של פתח.

פוליטיקאים ישראלים כציפי לבני ועמיר פרץ נפגשו עם ברגותי בכלא. חיים אורון פעל, כאשר היה חבר כנסת, כמתווך להעברת מסרים מברגותי לראשי הממשלה שרון ואולמרט. אפרים סנה וגדעון עזרא ז"ל, שר ובכיר בשב"כ לשעבר, העלו אפשרות ששחרור ברגותי מהכלא יתרום לקידום שלום. לקראת בחירות 2006, על רקע חשש מהיחלשות פתח, אפשרה ישראל לברגותי להעניק ראיונות מהכלא לאל-ג'זירה ולטלוויזיה הפלסטינית, הוא קרא לאיחוד שורות בפתח. אבל למרות המאמצים, היה זה חמאס שניצח בבחירות. יצחק אילן ז"ל, בכיר שב"כ לשעבר, טען שברגותי פרגמטי כביכול בכלא, אך ברגע שיצא מהכלא הוא יתגלה כקיצוני. יש מחלוקת בין גורמים ישראלים לגבי מעמדו של ברגותי בקרב הפלסטינים כיום והאם עמדותיו מתונות.³⁶

במאי 2006 ניסח ברגותי יחד עם האסירים עבד אל-ח'אלק נתשה מחמאס ונציגי הג'יהאד האסלאמי, החזית הדמוקרטית והחזית העממית בכלא הדרים את "מסמך האסירים" שנועד לשמש בסיס לאחדות פנים פלסטינית ולעמדה מתואמת מול ישראל. המסמך קרא להקמת מדינה פלסטינית בגבולות 67' וגם להבטחת זכות השיבה ושחרור האסירים. אבו מאזן הצהיר שיקיים משאל עם על המסמך ואילו חמאס התנער ממנו.

³⁴ רב כלאי ד"ר וקנין, י. וסג"ד ד"ר בן צבי, ק. (נובמבר 2019). "דו"ח רדציביזם בישראל 2013-2018". ענף מחקר שב"ס, 18-19; גולדברג, א. (2008). "אסירים ביטחוניים: הדינאמיקה בין האסירים לבין החברה הפלסטינית והקשר לסוגיית הביטחון הלאומי". המכללה לביטחון לאומי, 42, 70-72; ברגמן, ר. (2009). "מדינת ישראל תעשה הכל". אור יהודה: כנרת זמורה ביתן, 580; שרגאי, נ. (20 ביוני 2020). "אני נשמעת רעה? מתנצלת, אבל זה מחיר שאסור לשלם". ישראל היום. אוחר מתוך: <https://www.israelhayom.co.il>

³⁵ אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 303; חכם, ד. (2016). "עזה בגובה העיניים". ישראל: מודן ומשרד הביטחון, 49-53, 94-95.

³⁶ מרכז המידע למודיעין ולטרור (13 ביולי 2017). "מרואן אלברע'ותי פרטנר למו"מ עם ישראל או טרוריסט". המרכז למורשת מודיעין; וייץ, ג. וחורי, ג'. (1 ביולי 2016). "השותף השקט". מוסף הארץ; אברהם, י. (6 באוגוסט 2019). "חשיפה: מסמך הביקורים המלא של חברי כנסת אצל אסירים". N12. אוחר מתוך: <https://www.mako.co.il>; שומפלי, א. (27 בנובמבר 2006). "ח"כ אורון מתווך בין ברגותי ללשכת רה"מ". Ynet. אוחר מתוך: <https://www.ynet.co.il>; יבלונקה, א. (4 בפברואר 2007). "לשקול לשחרר את ברגותי כדי לחזק את המתונים". מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>; אלדר, ש. (2012). "להכיר את חמאס". ירושלים: כתר ספרים, 144-146; כספית, ב. (5 ביוני 2020). "צריך לכבוש את עזה" (ראיון עם יצחק אילן). מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>

מסמך האסירים לא הביא לשינוי, אך מהווה דוגמה לניסיון לקדם מתוך הכלא דיאלוג פנים פלסטיני ומהלך שעשויות להיות לו גם השלכות למו"מ עם ישראל.³⁷

5. אסירים משוחררים שמילאו תפקיד בקשר עם ישראל

לאחר הקמת הרשות הפלסטינית בשנת 1994 השתלבו אסירים משוחררים רבים במנגנוני הביטחון ובממשל הפלסטיני. ניתן לציין מספר דוגמאות לאסירים לשעבר שמילאו תפקיד משמעותי בקשר מול ישראל.³⁸

ג'בריל רג'וב נעצר בגיל 17 וישב בכלא 15 שנה עד ששוחרר בעסקת ג'בריל 1985, רג'וב כתב ספר בכלא, למד עברית ותרגם את ספרו של בגין "המרד" לערבית. הוא בנה את מעמדו כמנהיג בכלא. משנת 1988 שהה בתוניס. לאחר חתימת הסכם אוסלו קיימו רג'וב ומחמד דחלאן, גם הוא אסיר לשעבר, מפגשים עם ראש השב"כ פרי וסגן הרמטכ"ל שחק לצורך הקמת התיאום הביטחוני בין ישראל לפלסטינים. רג'וב מונה לראש הביטחון המסכל בגדה המערבית ודחלאן לתפקיד זה בעזה. הם היו אחראים לתיאום הביטחוני מול השב"כ. דחלאן גם פעל באופן קונסטרוקטיבי לקראת פסגת קמפ דייוויד 2000 ובמהלכה.³⁹ דחלאן הסתכסך עם אבו מאזן ועזב את השטחים, אך הוא עדיין פעיל בזירה הפלסטינית, לאחרונה ביטא תמיכה בפתרון המדינה האחת. רג'וב, כיהן כיו"ר התאחדות הכדורגל הפלסטיני והיה מעורב במאמצי פיוס מול חמאס. שניהם מוזכרים כמנהיגים עתידיים פוטנציאליים אחרי אבו מאזן.⁴⁰

קדורה פארס ישב בכלא בשנים 1980-1994, ובשנת 1992 הוביל שביתת רעב של 15,000 אסירים. לאחר שחרורו היה שר בממשלה הפלסטינית וראש מועדון האסיר הפלסטיני, ארגון לא ממשלתי המסייע לאסירים.⁴¹ לפי מנחם קליין, שהיה בצוות הישראלי של יוזמת ז'נבה, יוזמה אזרחית ישראלית פלסטינית שהציעה מתווה מוסכם להסדר קבע, הצטרפות פארס ומוחמד אל-חוראני, חבר פתח ואסיר לשעבר, לצוות הפלסטיני של יוזמת ז'נבה בקיץ 2003 הביאה לתפנית חיובית במשא ומתן ולחיזוק התמיכה ביוזמה. ההצטרפות נעשתה בידיעת ועדות התנזים ומרואן ברגותי הכלוא. לפני בואם היה הצוות הפלסטיני בראשות יאסר עבד רבו ללא מעמד ציבורי. פארס ואל-חוראני ביקשו לפתוח נושאים שסוכמו, ביניהם שחרור אסירים. אך הם בלטו בלקיחת אחריות, קבלת החלטות וחתימה להסכמות. השתתפותם ביוזמה עוררה גם ביקורת של ותיקי פתח.⁴² אסירים לשעבר כהישאם עבד אל-ראזק ואשרף אל-עג'רמי חברים ביוזמת ז'נבה ובמסגרת פעולותיה השתתפו במפגשים רבים עם מובילי דעת קהל ועם ציבור ישראלי כדי להציג את נקודת המבט הפלסטינית ולקדם תמיכה ביוזמה.⁴³

חוסין א-שייח, היה כלוא לסירוגין בשנים 1977 עד 1988, עם הקמת הרשות הפלסטינית סייע להקמת מנגנון הביטחון המסכל ושימש בו בתפקיד בכיר, כיהן כמזכ"ל הפתח בגדה המערבית בשנת 2000, וכיום הינו השר לעניינים אזרחיים והאחראי לקשר עם ישראל.⁴⁴ א-שייח ומג'ד פרג', אסיר לשעבר וכיום ראש המודיעין הכללי,

³⁷ הארץ (6 ביוני 2006). "מסמך האסירים הנוסח המלא". הארץ. אוחר מתוך: <https://www.haaretz.co.il>; גולדברג, א. (2008). "אסירים ביטחוניים: הדינאמיקה בין האסירים לבין החברה הפלסטינית והקשר לסוגיית הביטחון הלאומי". המכללה לביטחון לאומי, 68-60.

³⁸ Abuzayad, I. (2015). "Fatah central committee profiles". *Washington institute*. Retrieved from: <https://www.washingtoninstitute.org>.

³⁹ מורה, ד. (2014). "שומרי הסף". תל אביב: משכל, 111-110, 211-210, 226-224; אינדיק, מ. (2009). "שלום אמריקאי". תל אביב: עם עובד, 308-307, 313-312, 324-323, 326.

⁴⁰ חוגי, ג'. (24 בדצמבר 2021). "הרעיון צובר תאוצה: תסריט המדינה הדו-לאומית נע למרכז הבמה הפלסטינית". מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>; חמו, א. (19 באפריל 2015). "מי יהיה יורשו של אבו מאזן?". ליברל. אוחר מתוך: <https://theiberal.co.il>.

⁴¹ תיבון, שם; מילשטיין, מ. (2004). "בין מהפכה ומדינה: הפתח והרשות הפלסטינית". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב מרכז משה דיין ללימודי המזה"ת, 130.

⁴² קליין, מ. (2006). "יוזמת ז'נבה: מבט מבפנים". ירושלים: כרמל, 55-52, 62-64; מילשטיין, מ. (2004). "בין מהפכה ומדינה: הפתח והרשות הפלסטינית". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב מרכז משה דיין ללימודי המזה"ת, 130-133.

⁴³ יוזמת ז'נבה (12 בנובמבר 2020). "מפגש עיתונאים עם אשרף אל-עג'רמי: תוצאות הבחירות בארה"ב מפיחות תקווה בציבור הפלסטיני". יוזמת ז'נבה. אוחר מתוך: <https://heskem.org.il>.

⁴⁴ מילשטיין, מ. (2004). "בין מהפכה ומדינה: הפתח והרשות הפלסטינית". תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזה"ת, 137; ברנע, נ. (14 במאי 2021). "מה רעים הלילות". ידיעות אחרונות המוסף לשבת.

שימרו את הקשר מול ישראל גם בתקופות משבר במהלך כהונת הנשיא טראמפ, ולאחר שאבו מאזן הכריז על הפסקת התיאום הביטחוני עם ישראל. הם נתונים לביקורת פנים פלסטינית קשה בשל דבקותם במדיניות ז.ו.⁴⁵

ב-2011 טען עיסא קרקאע, שר האסירים ברשות הפלסטינית: "כל בכירי פתח כיום שקוראים לשלום עם ישראל הם אסירים לשעבר, הרבה אנשים שהתגייסו למנגנוני הביטחון הם אסירים לשעבר. תהליך השלום נמצא במוות קליני ומונשם באמצעות מכשירים. המכשירים הללו היו פעם אסירים בכלא הישראלי".⁴⁶ אנשי אש"ף חוץ שחזרו לשטחים בעקבות הסכם אוסלו קיבלו תפקידים ברשות הפלסטינית ודחקו, במידה מסוימת, את מנהיגי פתח פנים מקרב האסירים לשעבר מעמדות השפעה. הישאם עבד אל-ראזק, תושב עזה שישב 21 שנה בכלא הישראלי ולאחר שחרורו היה שר לענייני אסירים, אמר בהתייחסו להבדלים בין אנשי הפנים לאנשי אש"ף תוניס: "מתברר שהיינו טובים מהם בהרבה. היינו משכילים מרובם, בגלל שלמדנו בבתי הכלא, ובעיקר אנחנו הכרנו את הישראלים. ידענו מה נקודות החולשה ומה כואב להם באמת. ראינו אותם כאויב, אך לפעמים ראינו אותם גם כבני אדם. לא כפי שהם באו (אנשי אש"ף תוניס-א.ג.), עם תפישות מקובעות ומוטעות על הישראלים".⁴⁷

מאז חתימת הסכם אוסלו ובעקבות פרוץ האינתיפאדה השנייה היטשטשו חלק מההבדלים בין אנשי הפנים והחוץ באש"ף. חלק מאנשי אש"ף חוץ צברו ניסיון בקשר עם ישראל. היו אסירים לשעבר, אנשי פתח פנים, שהתאכזבו מאופציית השלום עם ישראל והקצינו בעמדותיהם. אך יתכן שלחוויה המעצבת של האסירים לשעבר בכלא, לידיעת העברית והכרת ישראל, יש עדיין ערך מוסף אשר יוכל לבוא לידי ביטוי אם וכאשר יחודש תהליך מדיני.

אסירים לשעבר תפסו מקום מרכזי גם בהנהגת חמאס. יחיא סינוואר כיום מנהיג חמאס בעזה, ישב 23 שנה בכלא ושם בנה את מעמדו כמנהיג. הוא דובר עברית וצרכן של תקשורת ישראלית. סינוואר עבר בעת היותו בכלא הישראלי ניתוח שהציל את חייו. הוא שוחרר בעסקת שליט 2011 וב-2017 נבחר לתפקיד מנהיג חמאס בעזה. סינוואר גילה, בשלבים מסוימים, סימנים של פרגמטיזם כאשר הוביל את החתירה להסדרה עם ישראל. יחד עם זאת הוא לא נמנע משימוש באלימות ובמאי 2021 פתח חמאס בהנהגתו במתקפת ירי רקטות על ירושלים שהובילה למבצע "שומר החומות". בשעת כתיבת דברים אלה קשה להעריך האם פניו להסדרה ארוכת טווח או שיוביל לעימות נוסף. כאסיר לשעבר סינוואר גם מחויב מאוד לשחרור אסירים.⁴⁸

ד. סיכום והמלצות

בראיה ישראלית, האסירים והאסירים לשעבר הפלסטינים הם שחקן בעייתי ביותר בשל עברם ובשל גורם הסיכון העתידי - אפשרות חזרתם לטרור לאחר השחרור. אך הם גם קבוצה משמעותית בציבור הפלסטיני בעלת פוטנציאל רב ביותר לקידום שלום. למעשה, כפי שהוצג במחקר, היו אסירים לשעבר שמילאו, אם כיחידים ואם כקבוצה, תפקיד בקידום השיח ובשימור הקשר עם גורמים ישראלים. האסירים אינם קבוצה אחידה, הם פועלים בכלא ולאחר שחרורם במסגרת ארגונים, אולם מעמדם והקורבן האישי שהקריבו בכלא (התדח'יה) עשוי לאפשר להם לחרוג מהקו הארגוני ולקדם מהלכי שלום. לא ברור מה יהיו יחסי הכוחות בין פתח הנחלש לחמאס בעידן שאחרי אבו מאזן והאם יהיה מנהיג יחיד או קבוצה, אך בסבירות גבוהה אסירים לשעבר ימלאו תפקיד בהנהגה הפלסטינית.

⁴⁵ ברגר, ג. (18 בנובמבר 2020). "הירידה המפוארת של הרשות הפלסטינית מהעץ". כאן חדשות. אוצר מתוך: <https://www.kan.org.il>; אלעד, מ. (6 בספטמבר 2014). "האיש שעשוי לרשת את אבו מאזן כראיס הפלסטיני הבא". גלובס. אוצר מתוך: <https://www.globes.co.il>.

⁴⁶ לוי, א. (4 ביולי 2011). "שר פלסטיני: החמרת תנאי האסירים תוביל לעימות". Ynet. אוצר מתוך: <https://www.ynet.co.il>.

⁴⁷ אלדר, ש. (2005). "עזה כמוות". תל אביב: משכל, 93-94.

⁴⁸ בורי, פ. (4 באוקטובר 2018). "הפסקת אש מבחינתי היא שקט מוחלט וסיום המצור". ידיעות אחרונות המוסף לשבת; זקן, ד. (27 בדצמבר 2019). "הטרוריסט שפיצח את ההסדרה". גלובס. אוצר מתוך: <https://www.globes.co.il>; חוגי, שם; יששכרוף, שם.

אסירים פלסטיניים בהווה ולשעבר, שעשויים לזכות לגיטימציה פלסטינית אם יפעלו לקידום שלום, יתפסו כבלתי לגיטימיים על ידי רבים בציבור הישראלי. מנהיגים פלסטינים שלא היו אסירים עשויים להיתפס כלגיטימיים על ידי ישראל, אך יתכן שיקבלו פחות תמיכה בחברה הפלסטינית. אסירים לשעבר עשויים למלא תפקיד חיובי בקידום שלום בשל היכרותם עם החברה הישראלית וידיעת עברית שאפשרה בעבר לחלקם להתראיין בתקשורת הישראלית ולפנות ישירות לציבור הישראלי. כדי לפעול לקידום שלום, האסירים יצטרכו להתאים את עצמם לשינויים שחלו בחברה הפלסטינית (הפיצול בין פתח לחמאס, דור צעיר בעל סדר יום שונה) ובחברה הישראלית, ולנקוט בצעדים משמעותיים כדי להתגבר על החשדנות וחוסר האמון העמוק בין הצדדים. מנגד, גם בהנהגה ובציבור הישראלי, נדרשת הכרה במרכזיות האסירים בחברה הפלסטינית ובכך שלא תמיכתם והשתתפותם יהיה קשה להגיע להסכם.

לפי גונדר משנה גולדברג ז"ל, לא הייתה למדינת ישראל מדיניות ארוכת טווח או תכנון אסטרטגי לגבי האסירים הביטחוניים. המדיניות הושפעה מגישת נציב בתי הסוהר, עמדת הממשלה ובתגובה לאירועים. השיח הציבורי והפוליטי בישראל עסק באסירים משוחררים שביצעו פיגועים וכן בתנאים בהם כלואים האסירים, הכלא תואר בשיח הציבורי כקייטנה או בית מלון. המלצות ועדה מ-2018 להחמרת התנאים לא יושמה ונטען שהמדיניות כלפי האסירים הביטחוניים נועדה לקנות שקט תעשייתי בבתי הסוהר, גם בשל ההשלכות שעשויות להיות לאירועים בתוכם על המצב הביטחוני ביהודה שומרון ועזה. בעקבות מחדל בריחת ששת האסירים מכלא גלבוע בספטמבר 2021. מונתה ועדת חקירה, אשר נכון לכתיבת דברים אלה טרם הגישה מסקנות ויתכן שתוביל לשינויים במדיניות כלפי האסירים הביטחוניים.⁴⁹

אולם לצד ענישה והרתעה, יש מקום לחשיבה על צעדים ישראלים נוספים כלפי האסירים הפלסטינים, אשר עשויים לתרום לחיזוק מגמות חיוביות. מבלי להתעלם מהמורכבות והסיכונים ניתן להציע מספר המלצות:

1. **קידום התמתנות עקיפה** - בישראל אין תכנית התמתנות או שיקום של אסירים ביטחוניים.⁵⁰ סביר להניח שאסירים פלסטינים יתנגדו להשתתף בתוכנית כזו מפני שהם רואים את עצמם כאסירים פוליטיים. בנוסף, לאחר שחרורם הם חוזרים לסביבה התומכת במעשיהם ולאור ניסיון העבר, הם מקווים לחטיפת בני ערובה שתוביל לשחרורם. בתנאים אלה, גנור ופאלק הטילו ספק לגבי יכולתה של ישראל ליישם תכנית התמתנות משמעותית.⁵¹ אולם היו אסירים שעברו בכלא תהליך של התמתנות, עזיבת הטרור ותמיכה בשלום כתוצאה מקריאה, לימוד והיחשפות לחברה הישראלית. ניתן לכנות זאת, התמתנות עקיפה, ויתכן שניתן לעודד תהליך זה ולהרחיבו, וכן ללמוד לקחים רלוונטיים מתוכניות התמתנות בעולם ומהניסיון עם אסירים פליליים, בעיקר הטיפול בחברי כנופיות שדומה בחלק ממאפייניו לחברי ארגוני טרור.

2. **להבחין בין שחרור אסירים בעסקאות לשחרור למען קידום שלום וחיזוק המתונים, ולהעדיף את השני** - סוגיית שחרור אסירים לפני סיום מאסרם היא בעייתית מבחינה מוסרית ומשפטית ונתונה לביקורת מצד גורמים פוליטיים ומקצועיים וכן מצד משפחות קורבנות הטרור. ארגון "אלמגור" המייצג נפגעי טרור ארגן הפגנות ופנה לבג"צ בניסיון למנוע שחרור אסירים. בג"צ טען שמדובר בסוגיה מדינית ולא התערב. אכן היו מקרים של אסירים משוחררים שביצעו פיגועים ויש סיכון בשחרורם.⁵² ארגוני

⁴⁹ כספית, ב. (9 בספטמבר 2021). "סוף ידוע מראש ההמלצות שלא יושמו בנושא האסירים והטענות כלפי בן שבת". מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>; כספית, ב. (21 בספטמבר 2021). "מחיר הקייטנה". מעריב. אוחר מתוך: <https://www.maariv.co.il>

⁵⁰ ב-2016 נעשה ניסיון לעודד התמתנות של חלק מאסירי דאע"ש באמצעות שיבוצם בתאים של אסירי פתח. מרביתם התנתקו מהזיקה לדאע"ש. כאמור זה המקרה היוצא מהכלל. ראה: אילנאי, א. (6 במאי 2022). "דגל שחור". ידיעות אחרונות, מוסף 7 ימים, 29; בריינר, ג' (1 באפריל 2022). "המדינה אינה משקמת אסירים ביטחוניים – וגם לא רוצה לנסות". הארץ. אוחר מתוך: <https://www.haaretz.co.il>

⁵¹ יהושע, שם; גולדברג, א. (2008). "אסירים ביטחוניים: הדינאמיקה בין האסירים לבין החברה הפלסטינית והקשר לסוגיית הביטחון הלאומי". המכללה לביטחון לאומי, 45; Ganor, B. and Phalk, O. (2013). "De-Radicalization in Israel's Prison System". *Studies in Conflict & Terrorism*, 36, 116-131. אתר הארגון: http://al-magor.com/?page_id=209

הטרור הפלסטינים זיהו את סוגיית שחרור השבויים והחטופים כנקודת תורפה של ישראל.⁵³ לאחר עסקת שליט 2011, ניסתה ממשלת ישראל לשנות את המשוואה והקשיחה עמדות בסוגיית שחרור אסירים. נדרשת מדיניות שתבחין בין שחרור אסירים בעסקה בעקבות חטיפה לשחרור אסירים במסגרת משא ומתן לשלום, אשר בעיתוי ובנסיבות מתאימות, עשוי לשרת את האינטרס הישראלי – קידום שלום ומניעת עימות.

3. **ביסוס ערוצי דיאלוג עם האסירים** - לאור מעמדם המרכזי של האסירים בחברה הפלסטינית, יש מקום לניצול הזדמנות לקיום דיאלוג חשאי עם מנהיגים ומנהיגים פוטנציאליים מקרב האסירים הביטחוניים בכלא. כמו כן, חשוב לשלב אסירים לשעבר בקבוצות חשיבה ודיאלוג בערוץ אחורי בין ישראלים לפלסטינים וגם במשא ומתן רשמי אם וכאשר יחודש.

4. **העלאת מודעות הציבור בנוגע לתפקידם האפשרי של אסירים בקידום שלום** - סוגיית האסירים מציבה בפני ישראל דילמות קשות. יישום ההמלצות שהוצגו להלן צפוי לעורר התנגדות פוליטית וציבורית ויחייב דיון פתוח, גיבוי מקצועי מצד הגופים הרלוונטיים (שב"ס, שב"כ וצה"ל) ומנהיגות אמיצה. ב-2013 כאשר ראש הממשלה נתניהו החליט לשחרר אסירים, במסגרת מאמצי מזכיר המדינה קרי לחידוש המשא ומתן, הוא פרסם מכתב לציבור הישראלי בו הודה שהחלטה כואבת אך טען שהמהלך חשוב למדינה.⁵⁴ זו דוגמה לניסיון לקיים דיאלוג עם הציבור בסוגיה. יש חשיבות למחקרים ולכתבות בתקשורת שיציגו את סוגיית האסירים במלוא מורכבותה, כולל מקרים של אסירים שהתמתנו ותומכים בשלום.

על רקע הקיפאון בתהליך השלום והשיתוק הן במערכת הפוליטית הישראלית והן במערכת הפוליטית הפלסטינית, יתכן שרק משבר קשה בזירה הפלסטינית יוביל לחשיבה מחדש על מהלך מדיני ואולי יאפשר מתן תפקיד לאסירים ולאסירים לשעבר הפלסטינים בקידומו. אל לנו להמתין למשברים קשים, כדי להוביל חשיבה אסטרטגית, וכדי להוציא לפועל צעדים שיכולים לקדם שלום כבר היום.

⁵³ ברגמן, ר. (2009). "מדינת ישראל תעשה הכל". אור יהודה: כנרת זמורה ביתן.
⁵⁴ רביד, ב. וחוגי, ג'. (28 ביולי 2013). "נתניהו על שחרור האסירים הפלסטינים: מהלך חשוב למדינה". הארץ. אוחר מתוך: